

ZIMÁNYI VERA

Adalékok Thököly Sebestyén  
és partnerei kereskedelmi tevékenységének történetéhez

A 16. század második felében, különösen pedig az 1570-es évektől kezdődően mintegy negyed századon keresztül a külkereskedelem nagyarányú és egyre fokozódó felvirágzását tapasztaljuk. Ezt nemcsak a harmincadbevételek összegének az emelkedése mutatja,<sup>1</sup> hanem egyéb kamarai iratok is pezsgő gazdasági tevékenységről, hazai viszonyok között nagystílűnek nevezhető pénzügyi tranzakciókról tudósítanak bennünket. Ezek közül villantunk fel néhányat mintegy a korszak jellemzésére. A kérdés széles körű feldolgozása ugyanis igen mélyreható kutatásokat igényelne, és az elpusztult harmincadnaplókát még így sem pótolhatná semmi más irat. Kamarai intézkedéseket legtöbbször csak a valamilyen okból fellépő zökkenők áthidalása, problémák megoldása igényelt. A hétköznapi megszokott rendjében folytatott kereskedelmi tevékenységet semmi másféle iratsorozat nem tükrözi olyan széleskörűen, mint ahogy azt a harmincadnaplók tennék. De a felmerült problémák ügyében tett kamarai intézkedések is mintegy reflektorfényvel pásztázzák végig az egykorú gazdasági élet szövetének egy-egy sávját, és értékes, bár mozaikszerű információkhoz juttatják az érdeklődő utókort.

E két és fél-három évtized alatt mintegy két-három tucatnyi olyan nürnbergi, bécsi és velencei nagykereskedőnek a neve szerepel a kamarai iratokban, akik igen vagyonosnak tűnnek, közülük vagy egy tucat magyarországi viszonyok között nyomasztóan vagyonosnak tekinthető; ez utóbbiak néha 10–20–30 ezer forintos pénzügyleteket kötnek a kamarával és kereskedőtársaikkal. Persze, szem előtt kell tartanunk, hogy nem ismerjük a problémák nélkül lezajlott kereskedelmi tevékenységük nagyságát, amely minden bizonnyal igen jelentős volt.

E legvagyonosabbnak tekinthető mintegy egy tucatnyi külföldi kereskedővel – a kamarai iratok tanúsága alapján – csak két magyarországi polgárt, a nagyszombati Thököly Sebestyént, és a debreceni Tar Istvánt állíthatjuk egy sorba, vagy mondjuk inkább így: egy kategóriába.

Amikor a kamarai iratok között sűrűbben feltűnik, Thököly Sebestyén sem egyszerű nagyszombati polgár, hanem már nemességet szerzett magának, fiának és testvérének.<sup>2</sup> De a pusztán nemeslevél nem biztosított gazdag nemesi életmódot; Thököly

<sup>1</sup>*Zimányi Vera–Harald Prickler*: Konjunktúra és depresszió a XVI–XVII. századi Magyarországon az ártörténet és a harmincadbevételek tanúságai alapján; kitekintés a 18. századra. *Agrártörténeti Szemle* 1974. 1–2. sz.

<sup>2</sup>*Nagy Iván*: Magyarország családai, XI. köt. Pest 1865. 284–285. A nemeslevél Thököly Sebestyén fia György és testvére Bálint nevére is szól.

Sebestyén megnemesedve is folytatta, sőt egyre szélesítette kereskedelmi tevékenységét. Ebben a pezsgő korszakban különben főrangúak is nagyban kivették részüket a kereskedés hasznából,<sup>3</sup> így semmi meglepő nincs abban, hogy Thököly a nemeslevél birtokában továbbra is polgárként élt és dolgozott. Mint nagyszombati polgár vámmentességet élvezett, de mint látni fogjuk, csak abban az esetben, ha esküvel bizonyította, hogy a neve alatt kivitt és behozott áruk a saját tulajdonát képezik. Az ilyenkor megkívánt eskü szövegébe azonban a kereskedők nem tudtak belenyugodni, mert nemcsak azt kellett volna eskü alatt bizonyítaniuk, hogy a kivitt árucikk saját tulajdonuk, és nem másnak az áruit viszik, vámmentességüket felhasználva, hanem arra is meg kellett volna esküdniük, hogy ezeket az árukat saját készpénzükön vették. A kamarának arra vonatkozó magyarázata, hogy miért nem fogadhatják el a kereskedők ezt az esküszöveget, értékes felvilágosítást nyújt az egykorú kereskedés technikájára, ezért idézzük részletesen a vonatkozó kamarai irat szövegét.<sup>4</sup>

A pozsonyi Magyar Kamara fogalmazványa minimális rövidítésekkel, lefordítva így hangzik: Megtudtuk az Ausztriai Kamarának, valamint Joannes Hirschnek, a komáromi provizori hivatal vicegerensének a leveléből, hogy azt az esküt, amelyet Thököly az uralkodó parancsára a Magyar Kamaránál folyó év február 12-én letett, sem Hirsch, sem a komáromi vámos nem fogadja el, mivel az az eskü nem az általuk fogalmazott formula szerint való. Ezt az esküformát azonban a kereskedőkre nézve nemcsak terhesnek, hanem anatómiát hozónak is tartjuk. Ugyanis amikor arra kell megesküdniük, hogy valamennyi árut, amelyet magukkal visznek, vagy korábban behoztak, a saját készpénzükön vettek, Istent is megbántják, és saját lelkiismeretüknek is ártanak, mert úgyszólván egyetlen olyan kereskedő sincs, aki a Bécsben vásárolt valamennyi árut rögtön készpénzzel fizetné ki, hanem azokat nagyrészt valamely későbbi határidőben megfizetendő hitelre kapja, vagy pedig úgy, hogy azokat más árukkal kell majd elcserélnie, amely árukat azután viszont az országban más kereskedőkkel különféle más árukra cserél el. („... nam nullus est fere negociatorum, qui omnes res suas, quas Viennae emit, statim parata pecunia exolveret, sed eas plerumque ad creditum certis in terminis solvendas aut aliis mercibus evertendas<sup>5</sup> accipit, quas quidem merces postea rursus in Regno hoc aliis negociatoribus pro diversi generis mercibus commutat.”) Hirsch az uralkodó számára károsnak tartja azt, hogy a nagyszombati árukat Pesten más kereskedőkkel különféle árukra szokták elcserélni, amelyeket Nagyszombat város szabadságának az ürügyével vám fizetése nélkül szállítanak ezekre a vidékekre, és ha ez nem történik meg, ezek a magyar kereskedők ide fognak utazni, és vámot fognak fizetni.

A Magyar Kamara véleménye szerint az uralkodó vámjá nem csökken ezáltal, mivel a nagyszombatiak Magyarország királyaitól az egész országra szóló mentességet kaptak a behozott és kivitt áruk után fizetendő vám alól, ezért az említett Hirsch jogtalanul vádolja őket cselszövésessel.

<sup>3</sup> Pach Zsigmond Pál: Üzleti szellem és magyar nemzeti jellem. Történelmi Szemle 1982. 3. sz.

<sup>4</sup> OL E 15, Expeditiones camerales, 1575. ápr. 16.

<sup>5</sup> Uo. Az „evertendas” kifejezés helyett először „solvendas” állt, azt áthúzta a fogalmazó és „redimendas”-t írt a helyébe, de ezt sem találta megfelelőnek, ismét áthúzta, és végül az „evertendas” szót hagyta meg. Nemcsak stiláris különbségekről van szó, hanem a kereskedelem technikáját érintő kifejezésekről: az árut itt nem helyben cserélték más áruira, hanem későbbi időpontban egyenlítették ki az értékét más árukkal.

Azzal vádolják továbbá Thökölyt [még mindig a kamarai irat szövege szerint], hogy legtöbb áruját a komáromi vámon szállította át a saját neve alatt, de áru mellett nem volt jelen személyesen, és a komáromi vámos által javasolt esküt sem akarta letenni, ezért egy sapkát tartalmazó hordócskát, és egy másik, sarukkal teli hordócskát nem adnak neki vissza, mások elrettentésére és példaadásul. Mivel azonban ez az esküforma az előbb említett okok miatt a kereskedők számára nagyon terhes, és Thököly az uralkodó utasítására igaz és keresztény emberhez méltó esküt tett le a Magyar Kamaránál (olyant, amiben minden benne foglaltatik, ami az ügyre vonatkozik), úgy véli a Kamara, hogy az elkobzott két hordónyi árut sértetlenül vissza kell neki adni. És mivel Thököly, aki különböző helyeken nagyban kereskedik („magnum questum per diversa loca exercet”), nem tud mindig személyesen áru mellett lenni, amelyeket a Dunán szállít, és esküt tesz arra, hogy azok az áruk, amelyeket szállít, az övéi, és nem mások áruai, és az Ausztriai Kamarához benyújtott írásában felajánlja, hogy valahányszor valamely áruját lefelé fogja szállítani a Dunán („quod quodocunque res sive merces aliquas per Danubium demisurus esset”), a bécsi inspektor és a pozsonyi harmincados vámcédulája mellett szervitorainak saját kezével és pecsétjével megerősített bizonyáglevelet fog adni arról, hogy ezek az áruk a sajátjai és nem másoké, úgy véli a Kamara, hogy becsületes ajánlatát el kell fogadni, és a kérdéses esküformát enyhíteni kell.

Ugyanebben az előterjesztésben szó van Pesthy Gáspár nagyszombati polgárról is, aki ugyancsak az esküformára panaszodik, mivel a nagyszombati szenátus úgyis csak akkor ad szabadságcedulát, ha előbb megesküszik arra, hogy a nagyszombati szabadsággal saját tulajdon áruit szándékozik szállítani és nem másokéit; felajánlja, hogy ezt az esküt az Ausztriai Kamaránál, vagy akárhol másutt, ahol kívánják, hajlandó letenni. Úgy véli a Magyar Kamara, hogy lefoglalt javait neki is vissza kell adni.

Thököly viszontagságai ezzel még nem értek véget. A nagyszombati polgároknak a budai basa ellen a Magyar Kamarához benyújtott panaszára hivatkozik egy másik kamarai fogalmazvány,<sup>6</sup> amelyből megtudjuk, milyen súlyos kárt szenvedett polgártársuk, Thököly Sebestyén kereskedő: a budai basa Thököly áruit, a nála hitelben levőkkel együtt, *mintegy 30 000 forint értékben* lefoglalta pusztán azzal az ürüggyel, hogy tudott arról, hogy Thökölyt Bécsben elfogták, és most is csak kezességen tartják. Mivel a Magyar Kamara nem lát világosan az ügyben, az egészet felküldi Bécsbe a nagyszombatiak kérvényével együtt. Véleménye szerint keresni kellene annak a módját, hogy Thökölyt engedjék szabadon a nyomorú fogságból és kezességéből. A basának pedig írni kellene, hogy ne zavarja a kereskedőket, és ne akadályozza őket minden kis gyanú miatt. Egyedül ők azok, akik a kereskedésből hoznak valamit a köz hasznára, mert a többi jövedelem vagy semmi, vagy csekély.

<sup>6</sup>OL E 15 Expeditiones camerales 1575 szept. 22. Querelae Tyrnaviensium contra Bassam Budensem, qui res Sebastiani Teökeli 30.000 floerenorum arestavit. Érdemes megemlíteni, hogy Nagy Iván egykorú mendemondákra utalva egy fél mondatban megjegyzi azt, hogy Thököly „... állítólag egy kereszténységre állott török basa lefőzése által nagy kincs urává lett” i. m. 284. (A kamarai iratok alapján úgy látszik, arról volt szó, hogy Thökölynek sikerült visszazereznie a budai (nyilván kereszténységre át nem tért) basától 30 000 forint értékű áruit. Ez valóban „nagy kincs” lehetett, amelyet a tehetséges kereskedő tovább forgatva, tüneményes gyorsan gazdagodott tovább, kiváltva kortársai irigységét és gyanakvó találgatásait.

Ebből a kamarai fogalmazványból tudjuk meg, hogy egyrészt Thökölynek sokkal komolyabb kellemetlensége támadt Bécsben, mint ahogy azt az előző előterjesztés alapján gyaníthattuk volna, másrészt pedig egy konkrét adatot nyerünk arról, hogy Thökölynek egyszerre, egyetlen helyen 30 000 forint értékű lefoglalható áruja volt, noha annak egy része csak hitelben volt nála. Ez mindenesetre nagystílusú kereskedőnek mutatja be előttünk. A lefoglalás csak olyan helyen történhetett, ahol a budai basának erre módja nyílt; az előző irat alapján joggal feltételezhetjük, hogy erre Pesten került sor. Az is világossá válik, hogy Thököly nemesi armálisa nem nyújt elég védelmet sem Bécsben, sem a budai basánál a bármely kereskedő-polgárt utolérhető kellemetlenségek, megpróbáltatások ellen. Mind polgártársai, mind a Magyar Kamara a gazdag kereskedőt védelmezik személyében, nem az armális nemest.

Thököly kereskedelmi kapcsolatban állott az övéhez mérhető vagyonnal rendelkező debreceni Tar Istvánnal. Erre mutat a Magyar Kamara bizonyoságlevele arról, hogy Tar Istvánt, aki 10 000 forint kölcsönt adott a felső-magyarországi végvárak ellátására, olyan módon elégitik ki, hogy Tar Istvánnak a Szepesi Karamával kötött megegyezése értelmében Thököly Sebestyén kezeihez fizetik a 10 000 forintnyi összeget, két részletben.<sup>7</sup> Thökölynek tehát 10 000 forintnyi követelése állt fenn Tar Istvánnal szemben, aki adósságát a Kamaránál fennálló követelésének az átruházásával egyenlítette ki: a Kamara nem a kölcsönt adó Tar Istvánnak, hanem Thökölynek törlesztett.

A kereskedők a Kamarának nyújtott kölcsönöket mintegy fizetőeszközként használták egymás között; erre egész sor adat áll rendelkezésünkre ezekből az évtizedekből.<sup>8</sup> A Kamara vagy készpénzzel, vagy pedig vám elengedésével törlesztett. Ez utóbbi ügyletre példa: 1578. február 1-én a Magyar Kamara utasítja a nagyszombati harmincadost, hogy Conradus Bechler bécsi kereskedőnek, *vagy annak, akire az jogát átruházza*, annyi marhát engedjen vám nélkül kihajtani, amennyinek a vámja a visszafizetendő 3607 tallér összegét kiteszi; a marhák számát és az érték járó harmincad összegét mindig vezessék az uralkodó kötelezvényének [amellyel elismerte a 3607 tallérnyi kölcsön felvételét] a hátlapjára, és ha így az egész összeget letörlesztették, az uralkodó kötelezvényét Bechler nyugtájával együtt vonják be megsemmisítés végett.<sup>9</sup>

<sup>7</sup>OL E Expeditiones camerales 1578. máj. 9. Assecutoriae Stephano Tar de 10.000 florenis.

<sup>8</sup>Néhány közülük már publikálva van: A magyar kamara számadásai 1583., 1584. és 1600. évekből. Történelmi Tár 1900. 1583. nov. 22-én pl. a Tar Istvánnak a Szepesi Kamaránál fennálló és Joannes Rottenburger nürnbergi polgárra és társaira átruházott 2300 forintnyi követeléséből 739 Ft 50 den-t fizetett a Magyar Kamara Rottenburgernek. Ugyanez év december 28-án ugyanilyen módon Tar István másik, 5000 forintos követeléséből 505 forintot fizettek ugyancsak Rottenburgernek, december 31-én pedig Tar Istvánnak 5000 forintos, és Thököly Sebestyénre átruházott követeléséből 3461 Ft 50 den-t fizettek Thökölynek. Ugyanaznap ismét csak Tar István 6000 forintnyi és Thököly Sebestyénre az előző évben átruházott követeléséből 628 forintot fizettetett ki a Magyar Kamara a szepci harmincadoson keresztül Thököly számára.

<sup>9</sup>OL E 554, Városi és kamarai iratok Fol. Lat. 2795. Provisionis militaris in Hungaria documenta, vol. I. pag. 15. 1578. febr. 1.: „... injungimus dominationi vestrae . . . ut juxta tenorem literarum Suae Maiestatis obligatoriarum dicto Bechlero, aut cui ipse ius suum cesserit, tot boves absque solutione tricesimae, quoad praefata trium milium sexcentorum et septem thalerorum summa plene exoluta sit, pellere sinat, summa bovum et eorum tricesima semper ad tergum literarum Suae Maiestatis obligatoriarum diligenter annotata, et summa ipsa in toto exoluta, literas ipsas Suae Maiestatis cum sufficienti quietantia dicti Bechleri ad cassandum receptis”.

Úgy látszik, Thökoly Sebestyén időközben megfelelő vagyont gyűjtött már ahhoz, hogy nemeslevele mellé nemesi birtokot is vásároljon. Nem ismerjük születési évét és így életkorát sem. Tudjuk, hogy Bocskai híveként az 1606-os bécsi béke előkészítő tárgyalásaiban részt vett, 1607-ben halt meg.<sup>10</sup> 1608-ban pedig már fia szerepel a kamarai ügyekben,<sup>11</sup> így még ha feltételezzük is, hogy az ekkor igen magas kornak számító 70 évet elérte, a nemeslevél megszerzésekor kb. 35, és a birtokvásárláskor is mindössze 41 éves kellett, hogy legyen. Elsősorban kereskedői tevékenységgel másfél-két évtized alatt sikerült az ismeretlenségből az ország előkelőseibe közé feltornászni magát: ez igen nagy teljesítmény volt. 1578-ban 100 000 tallérért megvette a Fuggerektől a Pozsony megyei Vöröskő várát és tartozékait. Rudolf azonban nem hagyta jóvá ezt a vételt, viszont megígérte neki, hogy bármely egyéb birtok megszerzésében támogatni fogja. Így Thökoly kénytelen volt egyéb lehetőség után nézni: 1579-ben zálogbirtokként sikerül megkapnia Késmárk várát és uradalmát, valamint Sasnikot. Nem kevés viszontagság után 1583-ban lett örökáron is, 58 000 forintért az övé a két birtok.<sup>12</sup> Első felesége halála után 1580-ban előkelő házasságot kötött, természetesen ez is hozzátartozott a szédítő emelkedéshez. Nagylucei Dóczy Gábor leányát, Zsuzsannát vette feleségül, és ezzel az ország legelőkelőbb mánásaival került rokonságba. Miután részt vett Győr ostromában, 1598-ban báróságot is nyert, és ezzel maga is az arisztokraták közé emelkedett.<sup>13</sup>

A késmárki uradalom megszerzése után is változatlanul folytatta kereskedői tevékenységét, de a kamarai iratokban többé már nem „Sebastian Tekeli civis et negociator Tyrnaviensis”-ként szerepel, hanem „magnificus dominus Sebastian Theökeöly”-ként emlegetik. Megint csak a kereskedelem lebonyolításának a technikájára vet fényt az egyik vele kapcsolatos irat, amelyből megtudjuk, hogy a kamarának nyújtott kölcsön fejében elnyert vámmentesség csak egy évig volt érvényes, ha ez alatt az idő alatt a kedvezményezett valamilyen oknál fogva nem tudta a kellő számú marhát kihajtani az országból, úgy külön kellett kérnie az engedély érvényének a meghosszabbítását. Erre az eljárásra világít rá a kamara utasítása arról, hogy a harmincadhivatalok fogadják el azokat a harmincadcédulákat, amelyeket Thökoly három évvel korábban, 1585-ben a tokaji vámnál váltott.<sup>14</sup>

Úgy látszik, hogy Thökölynek a Tar Istvánnal való kapcsolata is tartós volt: 1595-ben ismét közös pénzügyletben szerepelnek. A Magyar Kamara utasította a szempci harmincadhivatalt, hogy fogadja el azokat a vámcédulákat (schedákat), amelyeket Tar István Thökoly Sebestyénnek, az pedig Joannes Ragacz bécsi kereskedőnek adott át az uralkodó és az Udvari Kamara hozzájárulásával, és Ragacznak vagy megbízottjának engedjen annyi marhát vám fizetése nélkül kihajtani, amennyivel 2191 forintot kiegyenlítenek.<sup>15</sup> A kamarának nyújtott kölcsönről kiállított hitellel tehát itt három kézben is

<sup>10</sup> Nagy Iván: i. m. idézett helyen.

<sup>11</sup> OL E 15 Expeditiones camerales 1608. dec. 30. No. 27.

<sup>12</sup> Károlyi Árpád: Tökoly Sebestyén megszerzi Késmárkot. Századok 1878. (Három közlemény.)

<sup>13</sup> Nagy Iván: i. m. idézett hely.

<sup>14</sup> OL E 15 Expeditiones camerales 1588. jul. 5.

<sup>15</sup> Uo. 1595. szept. 25. No. 2. Különbösen ennél jóval nagyobb összegek átruházásáról is vannak adatok, pl. Expeditiones camerales 1592. aug. 11, No. 109: a Magyar Kamara utasította a nagyszombati harmincadhivatalt, hogy gondoskodjék annak a 31 105 forintnak a kifizetéséről,

átment, és végül is azt nem készpénzzel, hanem vámelengedéssel egyenlítette ki a kamara. Ezeket a hitelleveleket így váltócéduláknak is tekinthetjük, amelyeket a kereskedők egymás között fizetőeszközként használtak fel, amint már erre utaltunk. Úgy látszik azonban, hogy az ilyen kamarai követelések átruházásához a kamara hozzájárulása is szükséges volt.

A századfordulóra eltűnik a kamarai iratokból ez a vibráló, minden bonyodalom ellenére is jólétről, élénk kereskedésről tanúskodó világ. Pedig a tizenötéves háborút minden bizonnyal még az eddigieknél is nagyobb mértékben külföldi kereskedők finanszírozták, tőkájukkal tehát továbbra is jelen voltak. De feltehetőleg a kamara intézkedése nélkül, általánosabb kiváltságok alapján nyertek kielégítést, pl. Henkel Lázár megkapta a besztercebányai rézbányák jövedelmének nagy részét. A magyar mágnások közül továbbra is a Pálffyak szerepelnek a leggyakrabban és a legnagyobb szállítókként.

Thököly Sebestyén 1607. febr. 3-án meghalt, temetése fejedelmi volt, koporsóját főurak és nemesek, valamint uradalmának népe és polgárok kísérték. Fia, az 1581-ben, tehát már második házasságából született István, a legkiválóbb nevelést kapta, beutazta egész Nyugat-Európát, és 1620-ban második feleségül Thurzó Katalint, Thurzó György nádor leányát, és vele az árvai várat és uradalmat tudta elnyerni.<sup>16</sup> Ő már szabályos arisztokrata életet élt, és ilyen karriert futott be. Igaz, hogy még a család felemelkedését megalapozó egykori kereskedő-polgár, Thököly Sebestyén készítette elő ezt az életformaváltást azzal, hogy várbirtokot vásárolt és báróságot szerzett, ez a váltás azonban mégis szinte szimbolikusan tűnik, hiszen az apa tevékenysége a törökkori Magyarország gazdasági életének a legvirágzóbb szakaszára esett, fia viszont a tizenötéves háború viszontagságai és az agrárkonjunktúra hanyatlása által megviselt gazdasági életbe tudott volna csak bekapcsolódni. Nem vitás, hogy ez már sokkal kevésbé volt vonzó, sokkal kevesebb haszonnal kecsegtetett, mint egy emberöltővel korábban; azonkívül a megszerzett vagyon és társadalmi rang birtokában már nem is volt rákényszerítve arra, hogy társadalmi emelkedését kereskedéssel próbálja elérni. Főrangú társai is jelentős mértékben visszavonultak a kereskedéstől, hiszen „... a magyar nemesség mentalitása is átalakult, feudális gondolkodásmódja megmerevedett. Arculatáról lekoptak a polgárosodás jegyei, szemében a kereskedés idegenszerű, s hovatovább dérogeance-jellegű ténykedéssé vált”.<sup>17</sup> Apa és fia életformájának ekkora kiálló különbsége, úgy véljük, csak az általános körülmények mélyreható megváltozása mellett következhetett be.

---

amelyet Hieronymus Scottus Bartholomaeus Castell bécsi kereskedőre ruházott át. De az ilyen nagy összegek visszafizetése csak évek, néha hosszú évek alatt történt.

<sup>16</sup> *Károlyi Árpád*: i. m. 278. és *Nagy Iván*: i. m. idézett hely.

<sup>17</sup> *Pach Zsigmond Pál*: i. m. 390.